

II.

Színészet és kezdődő drámairodalmunk. — A nyelvterjesztés módjai. — A magyar tört. drámáról. — Szentjóni Szabó Mátyás királya. — A 90-es éveket jellemző vonások benne. — Szónokias hangja. — A hazafias elem továbbfejlesztése a tört. drámákban. — Dugonics. — Elvei a magyarosítás körül. — A Jeles Történetek hatásának titka. — A naivitás Dugonics eljárásában. — Nyelvezote hatása. — Anachronizmusok drámáiban. — Történeti botlásai Bátori Máriában, Kún Lászlóban. — E modor káros hatása a történeti drámában. — Rokon vonások a Dugonics és K. Boér Sándor Kún Lászlója közt. — Boér történeti drámája gyöngéi. — Toldi Miklós hiányai, gyöngé szerkezete. — Etelka Karjelben. — Shakesperei behatások nyomai. — A történeti költött háttér. — Ennek hatása. — Drámái a szinpadon. — Etelka Soós Márton és az Arany pereczek Endrődy átdolgozásában. — Ez utóbbinak gyengéi és idegenszerűsége a jellemekben. — A magyarosítás módjának jellemzése, követői. — Ihász Imre. — Károlyi Ferencz. — Lakos János. — Mérey Sándor. — A magyarosítás botlásai. — Elveszett történeti drámák e korból. — A fejlődés elakadása 1796 után. — A történeti dráma mint hazafias dráma. — Jellemvonásai. — A hazafias elem Bessenyei drámáiban. — Szentjóni Szabó Lászlónál. — Dugonicsnál. — A Fejlesztés Kármán Józseftől. — Új irányok csirái. — Kármán a saját kora ferde izléséről. — Kármán és Dugonics. — Kármán jelentősége.

Az 1790-iki játékszini mozgalom nemcsak mint közügy idézett elő általános érdeklődést hazánk törvényhozóinál, nemcsak mint a nyelv kipallérozásának leghathatósabb eszköze hozta forrongásba a kor igaz magyarjait, de mint irodalmi esemény főleg a drámaírásnak oly lendületet adott, mely tekintve akkori kezdetleges viszonyainkat, az utókor föltétlen bámulatára méltán igényt tarthat. A ihlet forrása a hazaszeretet, a honfi bánat és reménykedés. Ezek magyarazzák a munka ideges gyorsaságát, ezek a hangulatot. Önvád és magába szállás; lehangoltság és túlzott várakozások, ezek örökségül szállnak a 90-es évek előtti időkből e korra át és bár nem ismeretlen dolgok teljesen a dráma és színészet, a játékszini mozgalom óriási meglepetést okoz íróinknál és első előadóinknál. Hagyományok nélkül kell mind a kettőnek előállania. Az az egypár meglevő dráma teljesen elégtelen még a

közvetlen szükség pótlására is — s a kezdő színészet az óvatosak lelkében komoly aggodalmakat kelt. De ha akad, a ki azt hiszi, hogy a magyarból is származhatnak Shakespearek, «tsak serkentés és jutalom kívántatik»* és ekként a magyar drámairodalmat a legmagasabb fokára juttatni reméli a kezdet legkezdetén, fejlődés, irodalmi előzmények nélkül; van higgadtabban gondolkozó is, a ki csak fejlődés alapján képzei a színészet és drámairodalom létrejöveteletét. Oly színészetről álmodozik, mely nagy minták útján kezdje meg munkásságát. Ugyan ez is túl lő a czélon, de alappjában véve jót akar. Álljon össze egy játszó sereg *Hamlet* előadása czéljából, vegye fel műsorába e mellé a PÉCZELY által fordított *Alzirt*, *Me-ropot*, és *Tancrédet*. Játsszék aztán a fővárosban «addig, míg kívánthatni fog» s aztán útazza be a vidéket Pozsonytól Nagyszebenig. Kassától Nagyváradig.** Ime a magyar színészet nyelvi és irodalmi hivatása. Meglátszik e tervelgetések sokféleségén az a nagy zavar, a melybe íróinkat a megszületett magyar színészet juttatta. Ennek a nagy zavarnak nyomai aztán ott vannak a magyar drámairodalom termékein, melyekben az eredetiséget a külsőség, a magyarosságot a nevek s a hatást a hazafias közhelyek képviselik. E tapogatózás sehol sem látszik meg oly mértékben, mint éppen a történeti drámáknál. Ezekre akkor a legnagyobb szükség volt, nemcsak a múlt szent emlékezetének földidézésére, hanem főképp példaadás czéljából.

A vígjátékirodalom művelői jobbára a színészet köréből kerülnek ki, ellenben a történeti drámák első szerzői hivatásos írók, kik irodalmilag is megállhatót akarnak termelni. Közös vonásuk azonban az idegen minták nyomán készült magyarosítás. A kor szükséglete őket is meglepte s miként amazok idegen comœdiákat magyarosítanak, úgy ezek idegen drámákat öltöztetnek «nemzeti köntösbe». Van köztük olyan is, a ki eredetit mer, de ennek legfőbb érdeme a fiatalos fölhevülés merészsége, a lelkes hang közvetlensége, bizonyos frissesség, egyöntetűség az egészben, mely nem teszi ugyan műegészszé, de legalább az alkotó erő működését sejteti. Ez a merész kezdő a 25 éves SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ, a ki mint egyetemi hallgató érintkezésbe jöhetett azon (jobbára szintén

* Hadi és más nev. Tört. 1790. II. sz. 120. l.

** I. h. 285—286. l.

egyetemi) ifjakkal, kik 1790-ben megalkották az első magyar színjátszó társaságot. Maga nem lehet a társulat tagjává, de ott van első munkásai közt s megírja *Mátyás király* cz. drámáját, melynek irodalmi hatását érdekesen jelzi, hogy megjelenése évében német nyelven is kiadják.

Mátyás király egész szerkezetében a legjobban jellemzi kora drámairodalmát, főképp azt, melynek cselekménye a múltban gyökeredzik. Úgyszólván magán hordja a fejlődés kezdetlegessége nyomait, de magán a kor képét is, a melynek számára készült. Félig-meddig iskolai és nyilvános színpadra való dráma. Megvan benne amannak naiv szerkezete, inkább elbeszélő, mint drámai hangja, kezdetleges bonyodalma, tanító erkölcsi czélzata, de van egy-egy jelenetében drámai elevensége, s itt-ott a színi hatás felé való törekvést is észrevehetjük benne, a mi alkalmassá tette, hogy félszázadon túl is megállhatott a magyar színen. De korának is szól, mit nemcsak a jelent érdeklő hazafias mondások bizonyítanak, de támogat a «szónoklattal megegyező hazafias irány» hangja, modora. Szoros értelemben véve *Mátyás király* nem dráma, csak párbeszédes történet. Még a cselekménye sem drámai, csak egyes helyzetei és a helyzetek hatásosságát sem a drámai összeütközés komolysága teszi kiválókká, mint inkább az érzékenység, a szívet lágyító, könnyet facsaró körülmények. Teljesen rabja a történeti eseménynek, melyet nem mer alakítani; inkább az látszik lényén uralkodni, mint ő a tárgyon. Változtatásai csupán arra szorítkoznak, hogy a helyzetekbe az érzékenyítő elemet viszi be; személyeit csoportokká alkotja. Nem is áll a drámája egyébből, mint három nagy csoportképből, mely az író tetszése szerint változtatva, a három különböző s egymással csak külsőségekben érintkező részt mutatja be. Az esemény nem az egyes személyek tettei, mint inkább azok tömegének nagy mozdulatai segélyével megy előre. Meglátszik, hogy az első mű, «mit dramatikában kísérteni merészelt» a költő. A történeti dráma nem egyéb nála, mint a dicső múlt föllevenítése: képekben, helyzetekben. Hogy éppen Mátyást választja az elkövetkezendő koronázásra alkalmi darabul, ez nem véletlen, hanem szándékosság. A magyar király eszményét akarja a koronázandó királynak fölmutatni, az igazságos, törvénytisztelő, nemzeti királyban; környezetében a királyához hűségesen ragaszkodó nemzetet; Szilágyiban és társaiban a hazafias aristocratiát; Vitézben az al-

kotmányos papságot; Erzsébetben a fenkölt lelkű magyar nőt.* Mindez a kezdő drámaíróra vall, a ki csupán csak a magyar típusokat ismeri, — de nem tud beléjük érző lelket lehelni. A történeti dráma a jelen kornak szól. A személyek a történeti valószerűség rovására úgy beszélnek, mint egy fölvilágosult fő beszélt, francia eszméken táplálkozott elmével a XVIII-ik évszázban; de ép e vonásuk jellemzi a kort, melynek szüksége volt arra, hogy a nemzet a jövőt érdeklő intelmeket a népkegyelet által megörzött királyai és ősei ajakáról hallja figyelmeztetésként elhangzani. Így válik mindjárt kezdetben a történeti dráma szónokiassá, tanítóvá. Veszedelemes kezdet, mely útját egyengéti a «haza-puffogatásnak», a frázisgyártásnak, a múlt dicsősége örökös emlegetésének s forrásává léssen egy folyton a múlt idők eltűnt nagyságán kesergő honfibúnak, mely nagy keserűségében elfeledkezik a jelennek élni.

És mind ennek éltető eleme a korban van, mely kezdetben megelégszik a puszta nevekkal, a regényesen költött eseményekkel; neki maga a külsőség elég arra, hogy rokon érzelmek húrjai pendüljenek meg keblében. Erre nincs jellemzőbb példa DUGONICS-nál, a ki a legkiáltóbb ellentétbe jön drámaiban azon korról, a melybe átteszi a kölcsönzött mesét és mégis nincs senki, a ki korára oly hatást gyakorolt volna a magyar regényeivel és ma már botránkoztató drámaival, mint éppen ő. Ha nincs meg a korban az ilyenek iránt való fogékonyság, ha az író a maga gondolatvilágát akarná arra erőszakolni s nem a meglévőnek szellemében hizelegni a kornak, bizonyára nyomtalanul vesznek el drámái s nem akad senki, a ki leánygyermekait a DUGONICS alakjai nevére kereszteltesse; ** olvasatlanul, előadatlanul, nyom nélkül tűnnek el azok a drámák, melyek közül pedig akadt olyan is, a melyik még a Nemzeti színpadon is megérte rövid föltámadását. DUGONICS-nak nem az a legfőbb érdeme, hogy egypár előadható drámát csinált, mint hogy eltalálta a kor irányát, hízeltget szellemének; — hogy mennyit értett ezzel, ezt nem lehet egyébvel bizonyítani, mint azokkal a magyarosított drámákkal, melyeknek utolsó terméke BÁRÁNY B. *Sajdár és Furikja*.

* Olcsó Könyvtár, GYULAI P. bevezetése.

** Lásd KAZINCZY: Pályám emlékezete.

Midőn DUGONICS a *Jeles Történetek* című gyűjteményben négy drámáját, «magyar játékszinre alkalmazva» kiadta (Pest, 1794), már akkor nemcsak elismert tekintélyű, de legnagyobb népszerűséggel bíró írónk volt. Etelkája az első magyar regény, mely még Kartigámot is fölülmulja népszerűség dolgában. Élte delén volt és szava nagy nyomatékkal merült a mérlegbe. Neve: tekintély; munkásságának módja és előadásának magyarossága irányt adókul szolgálnak. Ő nem a kezdeményezők tapogatózását szaporítja, de egyszerre egy csomó újdonsággal áll elő, határozottan, egy irány felé haladva s még azt sem titkolja el, hogy idegenből kölcsönzött, sőt egész bátorsággal mondja: «megkívántam mutatni, hogy lehessen a magyar játékszinbe magyarul beszéltetni a *külsőket* is»; a mi azt jelenté: hogyan kell az idegen drámákat magyarokká tenni, hogy a mi játékszineinken is megállhassanak. A törekvést nála is méltányolni kell, bár tagadhatatlan, hogy a dolog bizonyos tekintetben kényesebb, mint a vígjátékoknál. Az igaz, hogy neki nagy segítségére van maga a történeti név, a melyhez a köztudatban már a főbb dolgok hozzáfűződtek. *Toldi Miklós* neve fölújítja a magyar bajnok vitézi tetteinek emlékét; *Etelka Karjelenben* hozzáfűződik meséjével a Finom-ország s a lápok fejedelme ismert kalandos történetéhez, mely egy képzeleti őskorba visz vissza; *Bátori Mária* neve ismert név, mely nyer históriás érdekében a Könyves Kálmán korába helyezett történettel; *Kún Lászlóé* egy nem kevésbé jellegző korra támaszkodik, mely édes-bús emlékeket idéz föl.

DUGONICS sikerült fogást tett a nevek cseréjével. Egy dolog: a pillanatnyi csalódásba-ejtés és ennek nyomán a külső hatás előre is biztosítva volt egy oly korban, mely éppen történeti drámákban volt a legmeddőbb s azok után áhitozott a leghevesebben. Eltalálta kora ízlését és ebben van óriási népszerűségének magyarázatja. Mert ki kereste a történeti hűséget, ha a hatását érezte? Ki volt oly pedáns, részletekbe bocsátkozni, mikor az egész tetszett s a vaskos magyarosság rég óhajtott ellentéte volt a kor idegen ízlésének és másokat majmoló modorának? Éppen ez a magyarosság segíti elő a csalódást, időt sem engedve a hallgatónak és olvasónak bírálni akkor, midőn alkalma volt élvezni. DUGONICS eljárásában van valami jól eső naivitás, mely maga is hisz abban, a mit el akar hitetni.

Nála nem raffinéria ez a mód, de egy benső meggyőződés folyománya; tudatosság, érzélatosság ugyan, de a melyet a naiv meggyőződés avat föl. Látszik, hogy maga is beélte magát ebbe a hamis világba, de nem mint a csaló, a ki csak mással akarja azt elhíttetni, a miben maga kételkedik a legjobban. DUGONICS hisz is abban, a mit és a hogyan megír. Nagyszámú jegyzetei mutatják, hogy beleélte magát tárgyába; szeretettel, kedvvel, gonddal fog kidolgozásukhoz, és ez az élvezetes veletlörödés átragad hallgatóira élvezet alakjában s megteremti számára azt a népszerűséget, melynél korában egy írotársra sem dicsekedhetik nagyobb. Az igaz, hogy egy kissé részletes, körülményes azokban a bevezetésekben, melyek regényszerűen kezdik, kísérik és bevégezik az egyes felvonásokat, de nem fosztja meg olvasóit attól, hogy a saját képzelőerejük korlátlan használatát élvezhessék. Olyan hatással vannak ma már e drámák reánk, mint a középkori színpad decoratiói, melyekre rá volt írva, hogy ez «egy erdő», ez meg «egy királyi lak» és a többi a közönség a maga ízlése szerint képzelte hozzá. Akkor élvezett a közönség képzelete is, nemcsak a halló érzéke, sőt amaz jobban, mert semmi sem vetett eléje kiszabott korlátokat. DUGONICS is ilyen értelemben körülményes, de egyébként vázlatos (hogy ne mondjuk fölületesnek) és alkalmat ad mindenkinek a maga módja szerinti élvezetre. A történet nála csak főbb körvonaláiban, a nevekben, a mellékésekben magyar — de meséje gyorsan perdül, nyelve mindig magyaros, úgyszólván, közmondásoktól duzzadó s így egészében, részleteiben egyaránt a képzelemre ható. Úgyszólván időt sem enged arra, hogy kritikussal értelemmel vizsgálja azt a dolgot, mely különben vonzó, mulattató, új meg új eszméket keltő. Így indul meg DUGONICSsal a magyar történeti dráma. A kor szemüvegén át tekintve és a szükség kényszere által kellően mentegve, egészben helyes úton. De ha ma nézzük vaskos botlásait a történeti hűség ellen, a korrajz teljesen hamis voltát, az irodalmi értéket nagyon csekélynek kell mondanunk. Ő azt hiszi, hogy *Ignés de Castrót* SODEN gróf után «talpig megmásolta», még az eredeti címkép alá is oda véseti *Bátori Mária* nevét, teljesen megfélekedzvé arra, hogy ez a parókás rococó fej teljességgel nem illik — Könyves Kálmán korába. Ő hitte, hogy oda illik, magá észre sem veszi a hajmeresztő anachronismust — csodálkozhatunk-e, ha közönsége nem mert kételkedni?

Egyik ismertetője szerint* «a dráma nemcsak Magyarországon játszik, hanem gazdag hazai dolgokra s viszonyokra való czélzásokban is. E magyarosítás csakugyan nagyon sikerült. Semmiből sem sejtethni, hogy itt eredetileg egészen más viszonyokról és egészen más alakokról volt szó». Ezt az állítást nemcsak hogy nem írjuk alá tartózkodás nélkül, de némi ellentmondásban látjuk az értekezés azon helyével, hogy DUGONICS «nemcsak jelenetről jelenetre, hanem mondatról mondatra is követi az eredetit». Ha így van, akkor a magyaros vonatkozások nem tehetik oly jóvá, hogy elfeledhessük az idegen tárgyat. Mi a magyarosításnak a történelmi hűség ellen való vétségét igen is nagyoknak látjuk, mert a jellemek nem fődik teljesen azokat a neveket, a melyekre ruházzák. A magyar történet Könyves Kálmánja nem egy és ugyanazon személy a DUGONICS tehetetlen, siralmas, férfiatlan, ingadozó, királyi fenség nélküli Kálmán királyával. István 13 éves, midőn atyja halála után a trónra kerül és így botránys anachronismus, hogy atyja életében már feleséges, sőt szeretőt is tart. E szerint Bátor Mária sem egyéb e korba erőltetett személynél, de Buzillában sem lüktet egy csepp vér sem, a sicíliai hercegisasszony véréből, kiről tudjuk, hogy akkor halt el, mikor fia legfeljebb 4—5 éves lehetett. DUGONICS egészen önkényszerűleg bánik tárgyával s ez a történet ép úgy történhetnék bármely király, mint Könyves Kálmán idejében. Sőt ellenkezőleg éppen abban a könnyelmű modorban, a melylyel a magyar korokba teszi át «külföldi» meséit, látjuk DUGONICS legnagyobb hibáját, mert ép e felületesség vihette rá a többi íróinkat, hogy a történelmi drámáknál megelégedjenek a nevek pusztá varázsával, hogy úgy mondjuk a «kelmeiséggel», mely csak a külsőt változtatja meg a lényeges dolgok érintetlenül hagyása mellett. És éppen ez a drámája volt a leghosszabb életű valamennyi közt, ez a történelmi dráma a legtovább ható mintakép, mely homlokegyenest ellentétben állott a magyar történettel! Maga a kor sem vette a dolgot szigorúan, az irodalmi critica nem emelte föl tiltó szavát a hasonló botlásokkal szemben s csak akkor vette észre, midőn az utánczó már az eredeti dolgokban is csak félvállról vették a történelmi hűséget.

DUGONICS nem érinti *Kún László*ja eredeti forrását, de az

* HEINRICH GUSZTÁV: Egyet. Phil. Közl. 1882, V. füzet, 453., 464. lap.

újabb kutatás tisztába hozta, hogy ez is idegen darab: BERTUCH *Elfridája* után készült.* Színészeink jobban érezték, hogy a darab főhőse inkább Jolánta, mint Kún László, azért a darabot nem is ezen, hanem *Berényi Jolánta* néven adták elő. DUGONICS nem ad itt sem hű fordítást, hanem inkább magyarosítást, «elannyira, hogy teljesen hazainak tűnik föl,** sőt egyes helyeken át is idomítja a német darabot.» Kún Lászlóban valamivel határozottabb nyomait látni a korrajzi hűségre való törekvésnek. A darabjához mellékelt jegyzetek mutatják, hogy lehetőleg pontos korrajzra törekszik, csak hogy e korrajz nem leszen elmaradhatatlan részévé a cselekménynek. Inkább diszités, történeti czafrang az előadók köntösén, mint a darab jellegzetes elmaradhatatlan eleme. Két új alakot maga ragaszt az idegen cselekményhez s azt hiszi, hogy Mize nádorispán és Kún Uzor «írász» teljessé fogják a cselekmény magyarosságát tenni, pedig a valóságban mind a kettő nélkülözhető. Amaz a király jó szellemének látszik, de intelmeknél tovább nem viszi és hatása sincs jó tanácsainak. Egy helyütt (II. sz. 2. rész) mintha Jolántát figyelmeztetni akarná az őt fenyegető veszedelemre — de mindez nincs befolyással a darab cselekménye menetére. Kún Uzor ismert színházi agyagból van gyúrva és «azon nyaválások undok természetét követte, kik teljes életjében szüntelen a levelet csapják és két udvarnak ebeivé változnak». Vele egy cseppet sem változik, egy cseppet sem javul a cselekmény. Egészben véve kétszer szerepel az I. sz. 1. részében és IV. sz. 7. részében. Nagyon érdekes, hogy éppen azokban a jelenetekben, melyekben változtat a történeti külsőség érdekében, a legjobban éfáruja, mily gyenge drámaíró. Mize idézett jelenete Jolántával érdekes fordulatot adhatna a cselekménynek, de DUGONICS elejti teljesen, meghagyván azt epizodszerű jelentéktelenségűnek. (II. sz. 2. r.) Mize intelmei Tulonhoz s a királyhoz szintén nem válnak a darab lényeges részévé. Az eredetinek első felvonását magyarban két részre osztva látjuk, a mit csak a belétoldott új részletek indokolnak, mert a második szakasz teljesen fölösleges mint új színváltozás. Az eredetiben az expositio természetszerűleg egy, DUGONICSNÁL két felvonásra terjed.

* Kún László. Bevezetéssel HEINRICH GUSZTÁVtól. Budapest 1885.

** I. h. 20. lap.

Idézett magyarázója szerint DUGONICS magyarosítása oly sikerült, «hogy bizony az egész műnek semmi idegen íze — ha csak æsthetikai szempontból nem».* Ez állítás csupán félig-meddig felel meg a valóságnak. Az igaz, hogy DUGONICS sikerülten magyarosít, de még se úgy, hogy ez a dolog teljesen beleillenék Kún László korába. Sőt ellenkezőleg nagyon is pusztán külsőségek fűzik ezt a különben ruganyos mesét Kún László korához, melyben egészen más dolgok képezik a lényegét, mint a leánynézés története, mely a király rovására üt ki. Kún László nagyon is nem az a király, a ki maga helyett mást küldjön leánynézőbe. Találó megjegyzés a másik, mert tény, hogy ez a túlvitt érzelgősség nem illik abba az erőteljes korba, de ellenkezik is a magyar természettel. Maga a cselekmény inkább a comicum, mint a tragicum határait érinti, mert mind a király, mind Tétényi helyzetei mulatságosak és nem vészt jelentők. A tragicumot a sentimentalismus pótolja; az ál nagylelkűség az alattvalóval és a boszú érzete a férfival szemben, kit a királynak meg kell ölnie. Jolánta megörülése és halála megkoronazzák az események fejlesztésének agyafurtóságát. Hogy mindezekben nem tudott vagy nem akart DUGONICS változtatni és csak egy siralmas történettel gazdagítá a műsort, nemesak magában véve nem emeli a dolgozat becsét, de hatásával veszedelmessé is vált, mert írói neve tekintélye révén oly divatot honosított meg a történeti drámákban, mely azokat történeti hűségükből s magyar jellegükből egyaránt kiforgatta; kárpótlásul csupán a magyar köntös és a közmondásokkal megtetézett nyelv maradt. Elképzelhetjük, hová súlyedt alá a történeti dráma, midőn íróink még a nyelvezet magyarosságát is elhanyagolták s fősúlyt a nagy mondásokra s a magyar köntösre fektettek! DUGONICS darabjai magukban rejtették az elfajulás csiráit.

Néhány évvel előbb, hogy DUGONICS *Kún Lászlója* megjelent, az Erdélyi Játékszin is adott ki K. BOÉR SÁNDORTól egy szintén ezen korban játszó szomorú játékot *IV. László* czimen. Mig DUGONICS idegen minták után dolgozik, addig BOÉR eredetét próbál és nyomába kettős baj támad: nem tesz szolgálatot vele kora színészetének, mert a színszerűség elemei ellen vét, s ezen fölül oly alacsony irodalmi színvonalon áll, hogy még a kora mértéke

* I. h. 20. lap.

szerintit sem éri el. A mese három különböző elemből van egybealkotva: Ottokár és Rudolf viszályából; László szerelméből Mandula iránt és neje elhanyagolásából; s aztán testvére András meg Rozália szerelméből, melyet a király uralkodói és Oldamur szerelmi féltékenykedése zavar meg. BOÉR a «valósággal megesett történetet» *Bonfinból* és *Pálmából* veszi, de úgylátszik nem alaposabb körültkintéssel, mint DUGONICS, mert nála is pl. András úgy szerepel, mint Kún László testvérje, pedig ha a történetet alaposabban kutatja, benne a valósággal előforduló al-Endrét szerepeltethetné, ki III. Endre alatt is elég galibát okozott.

BoÉR teljesen összezavarja a IV. Béla száműzött testvérenek, a később III. Endre néven szerepelt és Kún László által visszahívott fiát, Kún Lászlónak korán elhalt Endre nevű testvérevel. Nála ezt az Andrást a király parancsára a Dunába vetik, hol elvész. E szerint nagyon kíváncsiak volnánk tudni, vajon milyen Endrét képzel ő Kún László utódjának? Az a tény, hogy a királyt azok a bérenczek ölik meg, kiket fölfogadott testvére meggyilkolására s a kiknek most szemrehányást tesz elhamarkodott tettökért, ismét csak olyan, a minek nincs semmi történeti alapja. Drámailag pedig nincs indokolva a király azon zárószavaival: «Tanúlatok szomorú példájából egy olyan királynak, a kit az indulat tett szerencsétlenné». Kún Lászlót még e drámában sem viszi ez az indulat a halálba, az csupán a szerző találmánya a történeti igazság és a drámai szükségszerűség rovására.

BoÉR annyira kezdő, hogy nem csodáljuk darabja irodalmi és színpadi hatástalan voltát. A fődolgok: pl. a király és Mandula szerelmi viszonya a színpalak mögött folynak le. A király az utolsó fölvonás végső jeleneteig nem beszél a királynéval, s így az őket érdeklő ügyekről is csak monologokat és elbeszéléseket hallunk. András és Rozália szerelmi története is ott folyik le a színpalak mögött s az egész darabban szintén csak egyszer beszélnek egymással! BoÉR darabja annyiban érdemel különösebb figyelmet, mert a legnagyobb valószínűség szerint az ő darabjából vette kölcsön DUGONICS Mize nádor alakját, kinek megfelelő személy nincs a BERTUCH darabjában. Itt is a király tanácsadója, a ki előre figyelmezteti őt az elkövetkezendő bajokra; — itt is a királynégyámoltója — itt is az a határozatlan személy, a ki cselekedni mer, de mikor alkalom kínálkozik (a III. felvonásban), szerep nélkül

hagyják s végül a haldokló királyhoz csak néhány közönyös szava van.

Két író tollából mily különböző hamisításokkal, mily föltűnő anachronismusokkal egy és ugyanazon történet! Boérnál csupán a 3-ik fölvonásból sejtjük, hogy e helyen legalább idegen forrást kellett használnia, különben kezdetleges szerkezetű darabjában; DUGONICSnál ismerjük a forrást, a melyből merít. Mind a kettő történeti forrásokat idéz és mégis ha a történet Kún Lászlóját és az övékét nézzük, valóban sajnálni lehet, hogy a történeti drámát ily ingatag alapokra fektetik kezdő íróink, kik irodalmi jó nevükről való megfélekedezésük mellett elfeledik, hogy éppen a rossz példa szokott legszamosabb követőkre találni rendszerint. Egyedüli mentségük, hogy ez nem szándékosság, hanem csupán tájékoztatlanság az eddig minták nélkül álló műformában.

DUGONICS *Toldi Miklós* című drámájában szintén nem feleli el megemlíteni, hogy azt is idegen forrásból merítette, mégis elmulasztja a szerző megnevezését. MÉREY kézirati följegyzései említik, hogy e műve CHRISTAMANNak *Der Statthalter von Corfu* cz. drámája után készült, s az újabbkori kutatás megerősítette e följegyzés teljes hitelességét.* Mulatságos a *Toldi*hoz írott előszóban annak megokolása, miért magyarosítja DUGONICS az idegen darabokat. «Nincs előttem nagyobb éktelenség, mint mikor egy anglust német ruhába, avagy egy spanyolországi embert széles bugyogóban magyarul szólani hallóks füleimbe a sok Don Pietrók, don Gonzalesek hangzanak». Valóban érdekes vallomás! DUGONICSOT csak az öltözet bántja, az idegenszerű a külsőben. Innen már természetes az átmenet az ő rendszerébe, mely csak hazai külsőséget akar a lényeges dolgok érintetlenül hagyása mellett. Neki tehát elég *Toldi Miklós* nem is magyar köntöse — háttérül pedig *Mátyás király* korát választja! Az igaz, hogy a nagy királynak a darabban emlegetett igazságszeretete teljesen fölösleges, a dologhoz nem tartozó része a történetnek — de igen jó diszítésnek, alkalmas már meglevő érzelmek és gondolatok fölfrissítésére. *Mátyás* korának nagysága, fénye, oly kevéssé hat mégis a daraból lelkesítőleg a nemzetre, akár csak magát a korfui történet fő-

* L. HEINRICH G. cikkét *Toldi Miklósról*. Phil. Közl. Pótkötet 1890. 505—525. lap.

hősét szerepeltetné, mind a mellett Mátyás neve magában véve nagyot jelentett és emlegetése magában rejté a hatás elemi eszközeit. Nem rossz számítás — csak valamivel több volna háttérnél a jelentős rész! És az ő Toldija! A ki a legkevésbé cselekvő alakja a darabnak: ilyen német Ritter volt-e, ilyen tehetetlen, érzelgős üldözött, a kit félkegyelmű intrikusok tudnak eláztatni, semmivé tenni? Csodálatos, hogy az a DUGONICS, a ki mint nyelve is sejteti, nagyon jól ismerte a népet s alaposan a Toldi-mondát is, mint azt jegyzeteiből látjuk, ilyen nyomorúságos torzképet tudott csinálni a magyar népmonda népszerű Toldijából: a magyar nyersereő e szeretetre méltó típusából! A korfui történet remletessége teljesen kifogatja magyaros zamatjából. Magyar ruhában jár ugyan előttünk, magyarul is beszél (sokszor nagyon is parasztosan), de egyetlen ize sem magyar, a minthogy az egész XVIII. évszázabeli történet egy nagy anachronismus: Mátyás idejébe áttéve!

Toldi tehát ép oly kevésbé sikerült történeti drámának, mint akár *Bátori Mária*, akár *Kín László*; értéke még ezek közt is a legutolsó helyre tehető.

Míg az elősorolt drámákat mind idegenekül mutatja be MÉREY egykori följegyzése, addig az *Etelka Karjelenben* címűt az eredetiek csekély száma közé iktatja. Szorosan véve nem történeti dráma, de annak vehető a csinált háttér kedvéért, mely egy eszményi magyar őskorba visz vissza s olyan idöket elevenít meg, a melyekről a legtöbbet mesélhetett a költő regényes képzelme, mert a legkevésébbet tudott nagyon is hiszékeny közönsége. *Etelka Karjelenben* mindenesetre a legügyesebb darabja DUGONICSnak; meglátszik, hogy nem nyugözi egyetlen mese s így a hazafias célzatoznak is zavartalanabb folyást engedhet. Érdekes különösen abból a tekintetből, hogy az első és egyetlen ránk maradt darabja, melyen SHAKESPEARE befolyását vehetjük észre. Különösen a *Vihar*, *Cymbeline* meg a *Téli rege* cselekménye és az *Etelkaé* között találunk nem egy közös vonást, a mi elvitázhatlan jele SHAKESPEARE drámai hatásának. Azt nem dönthetjük el, valjon ez a hatás külön és közvetlenül a forrásokból, vagy pedig egy más olyan darabból folyik-e, melyben már egyesítve jelenik meg e darabok meseje. Annyi tény, hogy az ő szindarabja oly hatással van az olvasóra, mintha az író e három érdekes cselekményü darab befolyása alatt állana. Mind-egyikből kölcsönöz valamit és készít egy mást, azoknál semmi

esetre sem jobbat, bár használhatót, ha mindjárt közönséges prózává lapolitva. A *Vihar* idyllikus jelenetei tetszenek neki, de nincs benne elég költőiség, hogy azokat a saját céljaira tudná felhasználni, értékesíteni; a *Téli vege* romantikus változandósága hasonlóképpen, de nem tudja eléggé főcselekménye keretébe szőni. Kölesönöz mindegyikből, de neki kell még néhány új alak is és ezekkel aztán túlterheli meséjét.*

A mi történeti drámává avatja, ez nem más, mint a költött történeti háttér: Karjel, Finom ország és a Lápok országa. Ma mosolylyal tekintünk erre a fictióra — de kora szemüvegén nézve, nem közönséges dolognak kell gondolnunk ezen elhódított területeket, melyeket egy naiv lelemény magyarokkal honosít meg. Pompásan illet ez a kortörténet a 90-es évek új világába, mely lázas izgalommal kereste a nemzeti traditiót s nagy mohósággal ragadott meg minden még oly csinált történetet is, mely a sivár jelen mellett, egy ennél sokkal dicsőbb kor emlékeit idézte föl. Dugonics a legérzékenyebb hírokat pengette; közönségének végtelenül jól esett a Magyarok Istenének emlegetése, a ki miként akkor megvédelmezte, úgy ma sem fogja elhagyni ezt az elárvult, rokonok nélkül, egyedül álló nemzetet. Jól esett hallaniok, hogy volt idő — hisz költőjük hirdette, hogy volt! — midőn a Lápok fejedelme és Finom ország királya közel atyafiságban állottak a karjeli magyarokkal! Dugonics ismét magával ragadta hallgatóit, olvasóit s nemcsak képzelműkhöz szól, tápot adva annak, de azáltal munkatársaiávé tette őket, hogy szabad repülést engedett annak e felfedezett képzeletbeli birodalmakban. Divatba hozta az ősi dicsőség és nagyság emlegetését. Ez nemcsak a siker biztosítása volt, hanem hazafiúi köteleesség, melyről megfélekedni nem is illett volna. És a mint Dugonics hitt benne, minden durva félrevezető szándék nélkül, azonképpen olvasóit is hívökké tette, kik esküdtek szavára, mohósággal szedték magukba a hirdetett régi dicsőség szent hitét. Népszerűségét csak félig magyarázza művének ez az oldala; a másik magyarozatát érdekes meséjében találjuk, mely ma sem untat, ma sem fáraszt. Etelka Karjelben leg-sikerültebb drámája Dugonicsnak s mint történeti a legjobban, a

* L. részletesebben BAYER J.: Shakesperéi nyomok (Kisf. Társ. Évl. XXIII. k. 116—117. l.).

leghívebben teljesíti azt a missiót, melyet e műfajnak Dugonics szánt. A távoli kor bő teret engedett benne a költő és hallgató képzelmenek egyaránt. A jóízű mese révén a köztudatba ment át egy mesés kor világa, az a rég keresett haza, melynek kétségtelen nyomairól első mesélt Julián szerzetes IV. Béla korában. Dugonicsnál életet nyert e mese. Nagy-Magyarországot benépesítette s így honfiainak egy oly világot tárt föl, mely eddig homályos sejtelenként élt lelkökben.

Hogy mennyire uralkodott Dugonics a szíveken, mutatja, hogy mind *Etelka* című regényét, mind az *Arany pereczeket* is magyar színre alkalmazták. Úgy, a mint írva volt, a Jeles Történetek egyetlen szindarabja sem került színre, hanem módosítva a REHÁKNÉ átdolgozásában. *Etelka, vagy a megszorított ártatlanság*, melyet Soós MÁRTON alakított át, tulajdonképp egy része annak a történetnek, melyet *Etelka Karjellen* czímen DUGONICS maga dolgozott ki. Hogy miként változtatott Soós az eredeti mesén, tanúskodjanak a saját szavai, midőn védelmezi magát azon eshetőséges támadás ellen, hogy a regény több helyét szórul-szóra vette át, «mit is tehettem volna szebbet és jobbat sok szemén-szedett drága gyöngyei helyett?» Íme Dugonics alig kezdi drámáirói pályáját s már is tanítványokat tudott szerezni! Ezek közé tartozik ENDRÖDY JÁNOS is, ki Dugonicsnak az *Arany pereczek* cz. történeti drámáját dolgozza át, még pedig oly sikerrel, hogy (*Macskássy Julianna* néven) csaknem egy fél évszázig nem tűnt le a magyar színpadról. Ez a tört. dráma, melynek eredetijét nem ismeri eddig irodalmunk, Baresay Ákos fejedelem udvarában játszik, de ép oly joggal játszódhatnék bármely erdélyi fejedelem idejében — sőt bármely országban. A szerémi hercegség, Baresay testvérének remetéskedése ép olyan fictio, mint azt a többi darabok történelmi részében már megszoktuk s így ebben sem lep meg. Macskássy Juliannát magyarrá csak a külső tette, olyan módon, a mint az czimképül Dugonics regénye előtt látható. A ki ebben a képben magyar nőt látott, az bizonyára magyar történetnek látta a Dugonics darabja Juliannáját. De a ki a lényegben kereste a jellemet, az idegenséggel fordulhatott el ez érzelgős üldözöttől, valamint az érzelmekben, gondolkozásmódban, jellemében teljesen magyarul környezetétől. Kezdetnek azonban ez is jó volt, mert legalább «magyar köntösben szerepeltette a külsőket», mint többi társai.

DUGONICS az első magyar drámaíró, a ki irányadólag szerepel korában. Megérti a kor szavát és hangulatát, mely a múltra függesztett szemekkel gondol a jövőre. Benne nincs határozott drámaírói tehetség és mégis csekély költői képzelme mellett is eltalálja a módot, hogyan kell nemzetéhez szólni, hogy az megértse és szeresse. Ő jól tudja, hogy a pillanatnyi szükségen csak fordításokkal lehet segíteni, de nehogy az idegen tárgyú darabok már személyeiknél fogva is idegenséget szüljenek s a magyar színpad magyarosító hivatását megbénítsák — a leghelyesebb utat, a magyarosítás, a nemzetesítés útját-módját választja. Egész eddig, mondhatni, korszakot jelöl. Kár azonban, hogy bár modorával jó példát mutat, a kivitel módjában oly fölületességet honosít meg, mely megrontotta a magyar történeti dráma irodalmi tekintélyét és az egész utána jövő kort példájával fölületességre csábította. Szaporította a műsort előadható darabokkal, de egyetlen oly darabbal sem az irodalmat, melyet az utókor a kegyelet egy nemével emlegethetne. DUGONICS ez irányú hatását még egy körülmény teszi veszedelmessé. Az ő drámaírói működése egykeletű a magyar színészet előállításával. A Jeles Történetek annak czéljait szolgálják. Ha ez a színészet Pesten állandósúlhat, az ő darabjai annak bizonyára csak *egyik* phásisát jellemeznék. Sajnos, hogy annak megszűntével *egyetlen* mintaképekül maradnak. A körülmények kedvezőtlen alakulása megfosztja irodalmunkat azon szerencsétől, hogy ez az irány helyesebb, ez a mód jobba lehetett volna. Az ő eszméi megtisztulatlanul jutnak ki a nagy világba, a színész-írók, a dilletánsok vakon követik s a helyett, hogy az irodalmi élet javíthatna rajtuk, a színészet révén éppen a fölületesség jut túlsúlyra s a történeti dráma évtizedekre megállapodik azon a fokon, a melyre azt DUGONICS hozta — a mi egy jelentőségű a visszaeséssel. Pedig, hogy az ő modorában «a hajdani történetekhez alkalmaztatott és nemzeti ruhába öltöztetett» darabok száma nagy volt, azt MÉREY eddig ismeretlen, becses följegyzéseiből tudjuk meg. IHÁSZI IMRE darabjai közül 1. *Sándor, vagy a természet és a szerelem gyermeke*, nem más, mint Rinaldi, oder das Kind der Natur und Liebe; 2. *Makkfalvy Ágnes*: Clara von Hocheneichen Spiesztöl; 3. *Túri György*, az aranysarkantyús vitéz forrása pedig: Der Ritter vom goldenen Sporne — és még több más darab, mit így jelez forrásunk szó és betű szerint: «und noch aus einer Menge

andrer Stücken zamgesigelt». KÁROLY FERENCZ Gróf Baranyi, két feleség férje cz. darabjának forrása SODEN drámája: Ernst Graf von Gleichen, Gatte zweier Weiber. LAKOS JÁNOS Székfalvy Ágnes czímen magyarosítja KOTZEBUENAK Adelhaid v. Wülfingenjét és a ZIEGLER két vitézi érzékeny játékját: Gräfin von Giessbach és Die Pilger, *Vashalmi Jerte* és *A zarándokok* czímen LEHNER ANDRÁS. De tán a legérdekesebbek a MÉREY SÁNDOR magyarosításai, mert azok címéből még sejteni sem lehet az eredeti forrást, így pl. *Tongor* vagy Komárom állapotja a VIII-ik században nem más, mint a WEISSE-SHAKESPEARE-féle III. Richard és *Szabolcs Vezér* SHAKESPEARE *Lear* királya!

Mind e darabok elkallódtak s ma már mégközelítőleg sem mondhatjuk meg, mennyire sikerültek e magyarosítások, — de mind jelei annak, hogy DUGONICS korára nagy hatást gyakorolt és a történeti tárgyú (akkor «vitézi») drámák magyar köntösben kerültek a színpadra és hasonló eljárásra buzdították íróinkat. Mindez kezdetnek nagyjából jó volt, de nem értjük, miért kellett III. Richardot és Leart vagy IHÁSZIKNAK Schiller *Kabale und Liebe*jét, *A szerelem és szövevény* czímen «magyar ruhába öltöztetni?» Másodrendű daraboknál ez az eljárás még érthető, — de nagy neveknel határozottan túlzásnak mondható, mert a mintaszerű darabot ép attól a zamatjától fosztják meg, melyet a léggör, a saját eredeti hangulata kölcsönöz neki.

A meglevő minták és a meglevő színészet határozott befolyással voltak a magyar tört. dráma kifejlesztésére idegen minták nélkül is ebben a korban. Ezen hatások szülötteinek mondhatni e következő eredeti drámákat (MÉREY kézirati följegyzései szerint): DEMETER JÁNOSTÓL Buda és Attila, szomj. 3 felv. («BESSENYEI *Budája* és a haza történetei után»); IHÁSZI IMRÉTŐL A mohácsi veszedelem, szomj. 5 felv. (forrása «a magyar történetek, főképp a Magyar Gyász»); LAKOS JÁNOSTÓL: Hunyadi László (forrása «a való történet»); KÁRMÁN JÓZSEFTŐL Mária Magyarok királynéja, szomj. 5 felv.; KRAMER BOLDIZSÁR Bendekucz, vitézi szomj. 5 felv.; VERSEGHY FERENCZTŐL Szécsy Mária, vitézi játék 5 felv. (A Murányi Vénusból); VIDA LÁSZLÓTÓL Lauzus és Lidia, vit. szomj. 3 felv. (forrása «a római történetek») és Berénd v. a hitetlenség maga magát megbosszúllya, szomj. 4 felv. A MÉREY-féle följegyzéseknek kétségkívül legbecsesebb oldalai egyikét képezik, hogy azokból tudjuk

meg TELEKY LÁSZLÓ gróf drámairói működését. MÉREY szerint a grófnak 3 eredeti darabja volna :

1. Hunyadi László, szomj. 5 felv., — 2. Szeneka, (szomj. 5 felv., — 3. Tell Vilmos, szomj.

Ma már meg kell elégednünk a pusztá fölsorolással, mert az elveszett kéziratok minden combinációt lehetlenné tesznek. Egy dolgot azonban erősen támogatnak, azt t. i., hogy a magyar tört. dráma erőteljes föllendülésnek indult 1790—96-ban. Hogy meg nem érthette a természetes fejlődést, meg nem tisztúlhatott salakjaitól, ez oly csapást jelentett, melyet évtizedek után, nagy tehetségek kiváló tevékenysége sem tudott elfeledtetni. Sőt ha a fejlődés a maga természetes útjain halad, kétségkívül KATONA sem marad a saját korában oly hatástalan, oly észrevétlen. De 1796 után bámulatos hanyatlás áll be nálunk kivált a drámairás terén, oly mérvű, hogy KISFALUDYNak, KATONÁnak elülről kell kezdeni a dolgot, mintha a magyar tört. drámának hagyományai sem volnának, s az íróvilág teljesen elfeledte volna azt a termékenyítő viszonyt, mely színészet s drámairódalom között úgyszólván semmiből néhány év alatt egy egész kis irodalmat teremtett.

A magyar színészet pesti megszűnése 1796-ban kettős nagy csapást jelentett, 1. a magyar íróvilágot elidegenítette a színpadtól; 2. lehetlenné tette, hogy az új irányok kiforranak és irodalmi becsü alkotások szolgálhassanak követendő mintaképül. A magyar előidők történetét rendszeresen csak külsőségül, háttérül s nagy ritkán a cselekmény elmaradhatlan elemeként felhasználó magyar drámairóadalom, nem viseli joggal a történeti drámának határozott elvekhez fűzött elnevezését. Sokkalta találóbb, ha első úgynevezett történeti drámáinkat *hazafias drámáknak* nevezzük. A történeti rész bennök rendszerint nem egyéb anachronizmusok lánczolatánál. Csak a nevek vannak többnyire a múltból kölcsönözve, néha az egész történet egy költött világ emlékeit idézi föl, néha a történeti anyag nem hibás, de az azokhoz fűződő mellékes dolgok egészen kiforgatják eredeti izéből. Annál jellegzetesebb bennök a hazafias elem. Közös vonásuk: a hazafias, lelkesítő, példát mutató célzat. A múltat a jelen kedvéért, a jelen okulására idézik föl s nem azért, a mi abban megkapó, jellegzetes, emberileg tragikus. Azért meg is elégszenek a «kelmeileg» történetivel, csak hazafias céljukat elérhessék.

Az alapúl szolgáló elvek BESSENYEI, DUGONICS és Sz. SZABÓ LÁSZLÓ drámáiban vannak letéve és e három író egyénisége minden későbbi drámáirón megérzik, még a *kezdő* KATONÁT is beszámítva, egész VÖRÖSMARTYIG. *Bánk-bán* úgy áll közöttük, mint egy eruptív emelkedés egy nagy sikon, társak nélkül, s így annál imponálóbb pompában. BESSENYEIT nem a történeti tárgyban is megkapó tragicum iránti fogékonyság sarkalja drámáírásra, mint inkább a hazafias szándék, a múltat eszméltető, tette serkentő módon szerepeltetni a jelen sivár mindennapiságában. A színpad nem lebeg előtte s tán ellentmondásnak is látszik hazafias czélzato-
kat keresni drámáiban, midőn azok legalkalmasabb tere, a színpad hiányzik. De szerintünk éppen ez bizonyítja a hazafias, a színpadon kívül is erősnek gondolt czélzato-
t, hogy a való történetnek tisztán párbeszédés formában, a színpadi hatásra nem tekintő módja által is czélját elérni vélheti. BESSENYEI annyira megy, hogy párhuzamot von maga és — Hunyady Lászlója közt! «Két olly magyar ifjú», Hunyady L. és BESSENYEI — *«kik mind ketten Nemzetek ditsőségének előremozdítására igyekeztek»*. Meg van győződve, ha Hunyady az örökkévalóságból kijöhetne «és tolem leirt szomorú történetét olvashatná, barátom lenne!» * Hat évvel később, midőn Hunyady János élete és viselt dolgairól írott munkáját nyomtatja ki, még mindig a múlton ábrándozgató író áll előttünk, ki a pusztá esemény s nem annak költői eszményítése útján akar hatni. «Magyar nemzetem rég viselt dolgainak folyamatja mellett ülök, mellynek *vastag iszapjai alól itt-amott tsillámló aranyát sóhajtozva, fáradva kerésgélem.*» Nála a történet Hunyadyjai hatnak s nem a költői lélekben megeszményült történeti személyek. Budában, úgyszólván Attilát és nemzetét akarja inkább rehabilitálni, mint jó drámát írni. «Ha erkölsét kárhozzatjuk, *ne vádoljuk örökre a Nemzetet, mellyből ő származott; mert volt körülte Nemes erköls, mellyet Budában, Kadikában s Tsabában tapasztalni lehet.*» De ez a korára hatni törekvő szándék még egyebütt is kimutatható nála. BARCSAY ÁBRAHÁM egy 1772-ben írott költői levelében drámáírásra buzdítja barátját BESSENYEIT:

L. az Ajánló levelet Beleznay Miklósnéhoz.

Ha Attila 's Buda szomorú játékát
 Már el-készítetted, Comusok hajlékát
 Olykor örvendeztesd Thalia kedvével
 S a tréfás gyermekek szép nevetésével.
 Meg-ládd majd Tiszának bundás szomszédjait
 Hogy fogják nevetni világ bolondjait
 És a kis Mesterek furtsa majmosságát
 Kik követni szokták frantziák hiúságát.
Oh szegény Urfiak, kik azt gondollyátok,
Hogy boldogtalan volt üstökös atyátok!
 És imádván tzifra poros fejeteket
 Hová visz vakságtok, oh-ti szabad majmok?*

Igen, a múlt tiszta tükrében meglátni a jelen kor neveléses furcsaságát, a korcs nemzedéknek reá mutatni a scythák, hunnok vitézségére, a Hunyadyak nagyságára, a múlt csillogó aranyát bemutatni a hitvány czifraságokban gyönyörködő jelennek, ez az, a mi BESSENYEIT s későbbi társait arra serkenti, hogy a múltról írjanak drámát, értekezést vegyessen. Ez annyit jelentett, mint a nemzet előmenetelére, visszamagyarosítására közremunkálni. Maga Pontyi is, az «igaz magyar», typusa a kiveszőfélben levő jó hazafiaknak. Elmaradt korától — de megmaradt magyarnak. Ebből válhat még valami, de nem azokból, kik a «frantziák hívságát» követik s boldogtalanoknak tartják «üstökös atyáikat». A történeti múlt magasztalásával, példakép földidézésével párvonalosan halad BESSENYEINÉL a kiveszni induló régi magyar erkölcsök és élvek dicsőítő emlegetése a jelenben. Hunyady és Buda a hazafiság érdekében ép oly határozott védelmet jeleznek, mint az igaz magyar Pontyi. Nagyobb drámai tehetséggel, mint az övé, a czélzatosság tán jobban elburkolható s drámai jobbak lehetnének. Csakhogy BESSENYEINÉL éppen tudatos az a törekvés: a múlt kimagasló alakjait léptetni előtérbe nagy példányokul, a jelenből pedig az eltörpülni kezdő typut állítani föl követendő mintául, nem mindenben, de kétségtelenül az «igaz magyarságban».

Ez a hazafias szándék még jobban meglátszik SZENTJÓBINÁL, a ki csak «belső érdeme után» kívánja megítéltetni Mátýását. A «felséges képet» bámulják s ne erőtlen esetjét kicsinyeljék. Korának írta meg e történetet, azon kornak, melyről a «Mai Világ»

* B. Gy. Társasága. Bécs 1777. 22—23. lap.

ezimű versecskéjében maró gúnynyal írja, hogy volt idő, midőn mindenki hazáját oltalmazta, a «közhaszonra» élt s az arany szabadságért szivesen hullatta véréét.

De most minden, ha dolgozik,
Csak magáról gondolkozik ;
A mely érdem hajdanába
Vitézt esinált valójába
Ha most magad úgy viseled,
Egy bolonddal több lesz veled!

DUGONICS történeti drámáiban a leghatározottabban nyilvánul e hazafias elem. Ő annyira magyar, hogy ezt a nevet még a színpadon sem engedi bemocskoltatni. Nála az egyik gyilkos (Bátori M.-ban) oláh, (társának Szepeliknek nincs magyar neve); a másik (Toldiban) olasz; az intrikus rendszeren német: Szillér és Vindplat Toldiban, Schelmajer Ruprecht az Arany pereczekben, egy ízben Kún, Tulon, *Kún Lászlóban*; a tolvaj-kerítő és nyereség-hajhászó sem magyar az *Arany pereczekben*, hanem zsidó. A magyar becsület még a színpadon is szent előtte. Kár, hogy drámáiban a történeti igazságot csak azokban a jegyzetekben találjuk meg, melyeket minden darabja után kiegészítésképen csatol. De ez nagyon ügyes fogás volt tőle. A kétkedő olvasó megtalálta a könyv végén a történelmi jegyzeteket s nem mert kételkedni a darab történeti hűségében — a hallgató maga előtt látván «talpig megmásolva a külsőket», elfeledkezett «külsőket» keresni bennök s hazafias lelke egész szomjúságával, lelkesedése naiv mohóságával szívta magába a hazafias nagy mondásokat, élvezte a múlt nagy alakjait, hazafias példányképekül ezután való tetteiben.

E kor eredeti írói közül, egy ránk maradt töredék alapján csak KÁRMÁN JÓZSEFRŐL mondhatjuk el, hogy a nemzeti irányú csinosodást a tört. dráma terén is elő akarta mozdítani. E töredék «*A Fejvesztéség*, egy hazai dramatizált történet». Az esemény főhőse az éppen özvegygé lett Zongor, valkói gróf és Haramvai örököse. Még föl sem száradtak neje sírjánál hullatott könnyei, már is belészeret Bobor leányába, Fruzinába, a kit Szentandrásinak már oda is ígért az apa. A drámát csak odáig ismerjük, midőn Zongor bajvivást rendez, s meghívja arra Bobor családját is abból a czélből, hogy Fruzinát erőszakkal ragadja el. Hogy mi történik itt, a «jövő jelenések mutatni fogják», csakhogy ép e jövő jelené-

sek veszték el örökre. De a mi megmaradt, az is tanulságos, kevésbé azért, a mit TOLDY mond, hogy mint töredék is «fényes tanúja azon erőnek, melyet a kor- és jellemfestésben kifejtendő volt», mint inkább azért, hogy a történeti drámát valósággal tovább fejlesztette a megkezdett nyomokon s azt kisegíteni igyekezett az utánzás békóiból.

Egyik legkiválóbb cikkében, melyet nemcsak eszmei tartalma, őszintesége, bátorsága tesz jelessé, de szépen folyó költői stylusa a ma is élvezettel forgatható olvasmányok közé helyez; már előbb rámutat arra a veszedelmes utánzásra, az idegennek és idegenszerűnek túlzott cultusára, mely megmetyelezi literaturánkat. «Teljesek könyveink — írja a Nemzet csinosodásában — az illetlen tropusokkal, moeskos allusiókkal, melyeket mi szépségeknek gondoltunk; némelyek befogadták a példabeszédeket, minden különbség nélkül és — azokat mind ugyanannyi gyöngyszemeknek lenni állították, ha szinte melyidétlenek, illetlenek és jelentés nélkül valók voltak is. A száraz, életlen-elmésség, a mely sokaknál uralkodik, a sok provinciálistusok, localizmusok, mind ugyan annyi biznysági még nem csinosodott izlésünknek. Nem kívánom, hogy ezeknek nyomdokit olvassa a maradék, és azért eltakarom ezeknek neveiket előtte, másként könnyű volna írónk munkáiból ide szomorú példákat előhordanom».

KÁRMÁN alig van túl 20-ik életévén, midőn érintkezésbe jön Pesten az ott alakult színjátszó társulattal. Ő készíti el számukra az első színházi törvényt* s részt vesz első munkálataikban. Inkább a csendes munkások, mint a zajos szóvivők közé tartozik. Már előbb ismerhette a regényíró DUGONICSOT, most a színpad közvetítésével a drámaíró is hatással lehet reá. Maga is drámát ír s kiadja 1794-ben megindított Uraniája I. kötetében: *A fejezteség* cz. töredéket névtelenül. Úgy látszik, még teljesen DUGONICS modorában képzei a drámát — mely félig leírás, elbeszélés, félig párbeszéd. Nem regény, nem dráma, hanem mind a kettőből valami: «dramatizált történet». A folytatást is úgy igéri, mint drámákban szokás a «jövő jelenésekben» és nem fejezetekben. De mekkora különbség közte és DUGONICS közt! DUGONICSnál sohasem érint a költőiség melegsége — KÁRMÁNT még ma is élvezhetjük

* Az ABAFI közölte szöveg apocryph.

költői nyelve alapján. Dugonics egyforma durvasággal beszélteti a szolgálakat és urakat, sőt a cselédeányokat és főúri nőket is. Kármán már jellemez nyelvével is. Nemcsak az egésztest emeli annak régiés, itt-ott bibliás fordulataival — hanem a személyeket is különválasztja segélyével egymástól. Nála másként beszél a durva Zongor, mint Bobor, másként Betécsi íródeák, mint Szentandrási, és Fruzina szaván is lágy nőiség ömlik el. Nem osztjuk azt a véleményt, mintha éppen eltalálta volna Hunyady János és V. László korát ezzel a hanggal* — de határozott törekvés látszik nála a korhű festésre. Ezt a részt tulajdonképpen meg sem ítéltjük ebből a töredékből, csak annyit látunk, hogy Dugonicsnak összes rossz tulajdonságait elkerülni törekszik. Ő nemcsak hirdeti, de el is kerüli «az illetlen tropusokat», a «moeskos allusiokat», nem halmoz rakásra «idétlen, illetlen, jelentés nélküli» példabeszédeket és mégis zamatos, fordulatós, magyar, költői a nyelvezete. Elkerüli a «száraz, életlen elmésségeket» és mégis sikerül Betécsi deákat egy pár vonással is comikussá tenni. Valóban, nincs abban a korban senki, a ki, Kazinczyn kívül, nagyobb szolgálatot tehetett volna dráma-irodalmunknak tisztult ízlésével, költőiségeivel, finom, könnyen gördülő prózájával, mint éppen Kármán József.** És éppen abban a korban, midőn Dugonics divatossá válni kezdő drámáival éppen a jó ízlés ellen vétett leginkább. Mi csak erről a töredékről varrunk himet, mely mint töredék is nagyobb irodalmi becsesél bir Dugonics kész drámáinál. De ez is elég, hogy azt a nagy veszteséget elhigyük, mely az ő távolmaradásával sujtá színészetünket, dráma-irodalmunkat.

Még egy kész drámája kéziratának emlékezetét is ránk hagyta Mérey följegyzése, ez: *Mária, magyarok királynéja*, szomj. 5 felv.-ban. Mi lett e kézirat sorsa, nem tudjuk. Hihetőleg ez is elkallódott, mint száz más, mely nem érdemelt jobb sorsot. A *Fejvesztéséből* ítélve, ez is többet ért volna Dugonics drámáinál s így a m. tört. dráma gazdagodására szolgálhat.

A magyar irodalomtörténet-írásnak kétségkívül egyik legnagyobb baját az képezi, hogy midőn a magyar dráma múltját

* HALÁSZ IGNÁCZ: Kármán József. Budapest 1878. 30. lap.

** Kazinczy írta róla Kisshez 1794-ben: «Kármántól sok fog kitelhetni, ha vezető Barátjai lesznek.» (K. F. lev. Bpest 1891. II. köt. 384. l.)

kutatja, egy kornál meg kell állapotnia s föltevéseknél, sejtéseknél tovább nem képes menni. A nyomtatott drámák után, százszor annyi kéziratról van ugyan tudomása — de ezek közül alig maradt egy-kettő reánk s az is a legközönségesebbje. Igazában magát a kort kell vádolnunk végtelen közönnyel, nemtörődőséggel. Jól panaszkolta KÁRMÁN, hogy ott megállapodtunk, a hol elkezdettük. «Egy kis zsidongás, egy kis felforrás az egész dolog summája! Augustus és XIV. Lajos századjai nálunk egy esztendőben be is állottak, el is multak!»